

İSPANYA'DA İSLAM VE HRİSTİYAN MANEVİYATI: TEMASLAR, TESİRLER, BENZERLİKLER*

Francisco de Borja de Medina **

Çeviren: Rıza BAKIŞ ***

Özet

İspanya'da üç tek tanrılı dinin –özellikle Hristiyanlık ve İslam'ın- dokuz yüzyıl bir arada bulunuşu çok sayıda temaslar, karşılıklı etkilenmeler ve inkâr edilemez benzerlikler ortaya çıkarmıştır. Yazar, Kastilyalı III. Ferdinand'ın toleranslı/hosgörülü siyaseti örneği ile tarihi arka planı bize hatırlatmaktadır. Ortaçağ'da hem Hristiyan hem de Müslüman topraklarda bütün inananlar ve cemaatler için hoşgörü vardı; ancak hoşgörüsüzlüğün ilk tohumları Muvahhidler Devleti'nin siyasetinden sonra ortaya çıkıp gelişti. Bu yüzyıllarda Endülüs kültürü Avrupa'ya meşhur tercüme faaliyetiyle Arapaça'dan Latince'ye aktarılmıştı. Bütün bu etkenler İspanya'nın oluşumunu tatmin edici bir şekilde tanımlamayı zorlaştırmaktadır. A. Castro –C. Sanchez – Albornoz verilebilecek ihtilaflı yorumları göstermektedir.

Bu siyasî ve kültürel kontekst içinde İslam ve Hristiyan mistisizmi birçok temas geliştirdiler. İbn Meserre, İbn Arabî ve Şazelî sufizmi önemli olduğu gibi, İbn Abbad da şüphesiz Crosslu Aziz John'u etkilemiştir. Miguel Asin Palacios'a göre bazı bilginlerin "Hristiyanlaştırılmış İslam"dan söz etmesi gibi gerçek bir "kültürel

* Çevirisi yayımlanan bu makale, Lisans mezuniyet tezi olarak tercüme edip değerlendirmesini yaptığımız bir metindir.

** Fr. Francisco de Borja de Medina, s.j., Uzun yıllar "İsa cemiyeti Tarih Enstitüsü" ile bağlantılı olarak İspanya'da Hristiyan-Müslüman ilişkileri tarihi meseleleri üzerine özellikle 16-17. yüzyıllar arası çalışmalarını yayınlamıştır. Islamochristiana'daki makalelerini Kasım 1991'de Gregorian Üniversitesi'nde verilen "Yunus Emre: İslam ve Hristiyanlıkta Mistisizm" sempozyumunda sunulmuştur.

*** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilimdalı Öğretim Üyesi

düzeltilme" biçimi vardı. İslam ve Hristiyan mistisizmleri arasındaki ilişkileri ve aktarım kanallarını açıklamak için birçok hipotezler ortaya konmuştur: Bu ikili yaklaşımda bir yanda Crosslu Aziz John ve diğer yanda Roman Llull akla gelmektedir. İslam – Hristiyan senkretizmi Granada'nın önde gelen kitaplarında da ele alınmaktadır. Bunun sonuçları Ortaçağ İspanya'sındaki İslam ve Hristiyanlık arasındaki karşılıklı etkilerin temel yönlerinin ciddi bir araştırmasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, hoşgörü, kültür iadesi, Hristiyan senkretizmi.

Islam and Christian Sprituality in Spain: Contacts, Influences, Similarities

Abstract

Nine centuries of coexistence of three Monotheistic religions in Spain, and especially of Christianity and Islam, have generated numerous contacts, mutual influences, and undeniable similarities. The Author reminds us of the historical background through the example of the broad-minded policy of Ferdinand III of Castile. In the Middle Ages, there was tolerance for all believers and concerts in both Christian and Muslim lands, but the first seeds of intolerance appeared with and developed after the Almohad policy. During these centuries, Al-Andalus culture was transmitted to Europe through the well-known phenomenon of translations from Arabic into Latin. All these factors render it difficult to describe satisfactorily the "making" of Spain. A. Castro- C. Sanchez-Albornoz illustrate the conflicting interpretation which can be given.

In the political and cultural context, Muslim and Christian mysticisms developed many contacts. Ibn Masarra, Ibn 'Arabi Sadili Sufism were important just as Ibn 'Abbad certainly influenced St. John of the Cross. According to Miguel Asin Palacios, there was a real form of "cultural restitution" just as some scholars could speak about a "christianized Islam". Many hypotheses have been proposed to explain the relations between Islamic and Roman Llull on the other are considered under this double approach. The problem of Muslim-Christian syncretism is also dealt with through the Lead Books of Granada. The conclusions propose a serious survey of the main aspects of reciprocal influences between Islam and Christianity in Medieval Spain.

Key Words: Sufism, toleration, cultural restitution, Christian syncretism.

Giriş

İspanya'daki üç din ve kültürün -Hristiyanlık, İslam ve Yahudilik- dokuz yüzyıl boyunca bir arada var oluşu İspanya tarihi ve karakteri

üzerinde iz bırakmıştır. Bu karşılıklı etkileşimleri açıklama girişimleri arasında Americo Castro'nun gösterdiği, İspanya milli karakteristikleri içinde İslam unsurunun ağırlık kazandığı noktasındadır. Diğer bir yaklaşım ise, bu unsurun varlığını kabul etmekle birlikte, Castro'nun görüşlerine İspanya tarihinin taraflı ve yanıltıcı bir yorumu olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Ortaçağ tarihçisi olan Claudio Sanchez – Albornoz'un başını çektiği eğilim, İspanya'nın oluşumunda Leon'un Hristiyan krallığının Hispanoroman – Vizigoth krallığının bir mirasçısı olarak oynadığı rolü vurgulamaktadır.

Manevi yönler açısından Endülüs Sufî ve Şazeli yazarları tarafından kullanılan kelimeler ve sembolik ifadelerdeki benzerlikler 16. yüzyıl Hristiyan İspanyol mistiklerinin ve özellikle Kross'lu Aziz John'un dil ve sembollerinde görülmektedir. 11.Yüzyıl Mursiya'lı sufî İbn Arabî ve 14. yüzyıl Ronda'lı Şazel İbn Abbad Karmel'li reformcu ile daha çok benzerlikler gösteren Endülüs mistikleri arasındadır. Azize Teresa'nın manevi yapısına gelince onun benzerlikleri 9.yüzyılın Bağdatlı sufî Ebu'l - Hasan en-Nuri ve 16.yüzyılda Ahmet el Kalyûbi tarafından derlenen dini hikâyeler koleksiyonu Navadir'e çarpıcı şekilde yakındır.

Konu o kadar geniştir ki, kısa ve öz olması gereken bir makalede ele alınması mümkün değildir. Ben sadece görüldüğü kadarıyla iki karşıt kültür olan İslam ve Hristiyanlıktaki mevcut manevi yönlerin muhtemel bir ilişki durumunu ortaya koymayı öneriyorum. Temel noktaları bakımından bilginlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen bu ilişki, hem genişliği ile hem de özel ayrıntılarıyla büyük oranlarda tartışılmıştır.

Ben önce Hristiyan ve Müslüman İspanya arasındaki bu kültürel iletişimin geliştiği tarihi kontekstin bazı özelliklerinden kısaca bahsedeceğim. Böylece aralarında maneviyatın da bulunduğu muhtemel karşılıklı etkileşimleri sıralamış olacağım. Son olarak da bilginlerle daha çok münasebet içinde bulunan bahsi geçen İspanyol mistikleri, Karmel tarikatının reformistleri; Azize Teresa ve Kross'lu Aziz John'a özel bir ilgi göstererek meseleyi açıklığa kavuşturacağım.

Tarihi Arkaplan

Hristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların dokuz yüzyıl bir arada yaşamaları veya birlikte var olmaları en azından İspanyol yaşamının bütün alanlarına damgasını vurmuştur. Bu durum manevi tecrübelerin en geniş yelpazesinde görülmektedir. Dokuz yüzyıl boyunca dedim;

çünkü ben süreyi büyük çoğunluğu gizli ve aşikârca Müslüman olan Moriscoların sürüldüğü 1609-1614 tarihine kadar uzatıyorum.¹

Guasalquivir ırmağı tarafından sulanan Kordova (1236), Jaen (1246), Sevilya (1248) isimli üç Müslüman krallığın fatihi –ki son saldırıda (1247-1248) Granada’nın Nasri Kralı tarafından beş yüz süvari ile desteklenmiş- Katiyalı III. Ferdinand’ın (Aziz Ferdinand) mezar kitabesi on üçüncü yüzyıldaki birlikte yaşayışın bir sembolü olabilir.²

Ferdinand 1252’de Sevilya’da öldü. Onun kabri Katedralin Kraliyet Şapeli’ndedir; orada her iki tarafta ikişer tane olmak üzere dört tane kitabe levhası bulunmaktadır. Sağ taraftaki kitabeler Latince ve Kastilyaca, sol taraftakiler ise Arapça ve İbranicedir. Kitabenin yazarı “Bilge” olarak tanınan Ferdinand’ın oğlu ve halefi X. Alfonso’dur.³

Kitabenin metni temelde aynı, ancak her dil, Ferdinand’ın ölüm tarihini belirlemede kendi yöntemini kullanıyor; İnkarnasyon yılı (1252 yılı Mayıs ayının son günü), İspanya çağı (1290 yılı Mayıs ayının son günü), Hicrî yıl (650 yılının Rebiulevvel ayının 21. Cuma gecesi); dünyanın yaratılış yılı (5012 yılı Sivan ayının 22. günü Cuma gecesi).

Bu üç halk dili versiyonunda Latince versiyonunun bazı tabirleri Müslümanların hassasiyetini zedeleyebileceği için kaldırılmış veya değiştirilmiştir. Örnek olarak [“düşmanlarının kibrini veya yüzüzlüğünü tamamen parçalayan ve yok eden O”] ifadesi basitçe “Bütün düşmanlarını parçalayan ve yok eden O” şeklinde değiştirilmiştir. Aynı şekilde yeniden bir Hristiyan fethi olarak Sevilya fethine atfedilen [“Sevilya’yı dinsiz kâfirlerin elinden aldı ve Hristiyan kültürüne kazandırdı.”] ibaresi kaldırılmıştır.

Hristiyanların ölümü tasvir şekli de “(Sevilya’da) tabiattan doğan borcunu ödediği ve Rabb’e göç ettiği” ifadesi de kaldırılmış.

¹ P. Longas, *La vida religion de los moriscos*. Estudio preliminar por Dario Cabanelas, O.F.M., Granada 1990. Aynı şekilde bir de benim makaleme bakınız, “La Compania de Jesus y la minoria morisca. 1545-1614”. *Archivum Historicum societatis Iesu* [AHSI], 58 (1988), ss. 3-136.

² Bkz. M.A. Ladero Quesada, Granada. *Historia de um an pais Islamico* (1232-1571) (3.baskı), Madrid, 1989, s. 127.

³ Bu çalışma direkt olarak orijinal yazmasına dayanmaktadır. Bunu Roma Pontificium Şarkiyat Enstitüsünden Baba Halil Samir ile Beyrut St. Joseph Üniversitesi’nden Baba Samir Kürhi’ye borçluyuz. Metnin Arapçası çok güzel kufi karakterle yazılmıştır. Hebrew’in metni için Bkz: F. Cantera, “La epigrafia hebraica en sevilla”, *Sefaret*, 9(1951), ss. 370-389.

Arapça ve İbranice kitabeler her dine uygun duaları içeriyor. Arapçada “Allah ondan razı olsun.” veya “Allah rahmet etsin”, İbranicede “Ruhu Aden cennetinde olsun” duaları yer alıyor. Kastilya versiyonu ise, herhangi bir özel formül kullanmıyor.

Kitabedeki her dil, üç kültür ve din için ortak ülkesi olan Latince adıyla *İspanya* ülkesi için kendi mahalli lehçedeki karşılığını kullanıyorlar; Espana, Endülüs, Sefarad. Bu nedenle İspanya Yahudilerine Sefardim, Müslümanlara da Endülüsliler denilmiştir [İspanyolca Andalusia’nın çoğulu Andalusies’dir].⁴

Ölmüş Kral’ın meziyetleri tek tek doğuya ait bir şekilde ve herkes tarafından kabul edilecek biçimde yüceltiliyor:

“En sadık, en güvenilir, en cömert, en yakışıklı, en nazik (Arapçasında burada üç klasik sıfat kullanılmış; en merhametli, en yumuşak, en şefkatli), en alçakgönüllü, en dindar. Allah’a en çok hizmet eden, bütün düşmanlarını parçalayan ve yok eden, bütün dostlarını yücelten ve şeref lendiren, bütün İspanya’yı fetheden, Toledo, Leon, Galiçya, Sevilya, Kordova, Murcia ve Jaen’in hükümdarı çok şerefli Kral Don Ferrando burada yatmaktadır.”⁵

Kitabede şereflerini yücelttiğinden bahsedilen dostlardan birisi; 1240’da kendini Granada’da Müslümanların emiri ilan eden Jaen Krallığı’ndaki Arjona’nın Müslüman hükümdarı Muhammed ibn-i Yusuf İbn-i al-Ahmar’dır. Kastilya ordusu 1245’te Jaen’i kuşattığında o, Ferdinand’a teslim oldu ve Kastilya Kralı’na tabi olmayı teklif etti. Ferdinand, Muhammed’e kendisine teslim olması karşılığında (Jaen Antlaşması 1246) Onu himayesine almak ve Granada Krallığını devam ettirmekte yardımcı olmayı teklif etti. Bu, şu anlama geliyordu; “tributum” (*Parias diye adlandırılan*) bir vergi ödemenin yanında “axilium” ve “consilium” yani Kastilya Kralına asgari yardım sağlamak ve istediğinde devlet işlerinde danışmanlık yapmak bu anlaşmaya dâhildi. Bu durum yukarıda da işaret etti-

⁴ İspanyolca’da Andalusia(Andalusia) kelimesi hâlihazırda 8 Endülüs bölgesine işaret eder. Günümüz İspanyasının güney kısmını kapsayan 8 Endülüs bölgesi İspanyolcada Endülüslü bölgesi olarak gösteriliyor. Andalus; söylenilen bölgelere işaret ediyor ve Al- Andalus ile ilişkilendirilir. (Bkz. Diccionario de la Lengua Espanola. Real Academia de la Lengua 20. Baskı Madrid, 1982.) İngilizcede böylesi lengüistik ayrılık yok gibi.

⁵ Burada Latin ve Kastilya metinlerinden bazılarını veriyoruz. Latin: HIC: IACET: ILLVSTRIS-SIMMVS: REX: FERRAND: CASTELLE: ET v.s. Kastilya: AQVI: IAZE: EL: REY: MUY: ONDRADO: DON: FERRANDO: SENOR: DE...

ğimiz gibi Ferdinand'a Sevilya kuşatması için I. Muhammed 500 süvari-lik bir askeri destek ve daha sonra 1262'de Ferdinand'ın halefi X. Alfanso'ya Jerez, Arcos, Medina Sidonia, Lebrija ve Niebla'yı almak için askeri destek sağlamıştı. ⁶

Diğer tarafta, önceki yıllarda aynı Muhammed ibn-i Hud'la Endülüs'e egemen olmak için (1232-1246) savaşa girmişti. 1233'te Sevilya, Kordova, Karmona'yı almak için akrabası ve müttefiki Ebu'l Hasan "Ali ibn Askilula"nın komutasında Hristiyan ve Müslüman askerlerden oluşan bir ordu göndermişti. ⁷

Daha sonra 1310'da Muhammed'in torunlarından I. Nasr Kastilya Kralı'nın vasalı olarak IV. Ferdinand tarafından hazırlanan bir fermanı "Don Nazar, Granada Kralı, Kral'ın vasalı" olarak imzalar. Dragon Kralı II. Jame'nin bir belgesinde Nasr kendisini yarımadanın Hristiyan kralları üslubu ile tanıtır: "Don Nazar Allah'ın lütfuyla Granada'nın, Malaga'nın, Almerya'nın, Ronda'nın, Guadixi'nin Kralı ve Müminlerin Emiri... Kastilya Kralı'nın Vasalı."⁸

Yaklaşık 1360'ta Kastilyalı I. Pedro (1350-1369) vasalı Granada Kralı V. Muhammed'e (1354-1391) 1332 dolaylarında Pedro'nun babası XI. Alfonso tarafından kurulan tarikatın nişanesini verir. Elhamra'da Band tarikatının arması Lions'un etrafını büyük boyutlu olarak süslemektedir. Pedro tarafından gönderilen Toledanlı Mudejar (Hristiyanlarca ele geçirilmesinden sonra İspanya'da kalan Müslümanlar.çn) sanatçıları Elhamra'da çalıştığından Muhammed tarafından gönderilen Granadalı mimarlar tarafından yapılan Sevilya'daki Kral Don Pedro'nun çağdaş El Cezerini de süslemektedir. Elhamra'da Band tarikatının armasının Ebu Yusuf el Mansura Kastilya üzerindeki zaferi ve Müslüman Endülüs'ün kontrolünü kazandıran Alarkos Muharebesinde (1195) Muvahhidlerin sancakları üzerindeki şiar olan ["Allah'tan başka galip yoktur."] Nasr hanedanı şiarı ile süslenmiş olduğu dikkat çekicidir.⁹

⁶ Ladero Qaseda, *Granada Historia*, ss. 125-129.

⁷ A.g.e, ss.125-126.

⁸ A. Castro, *Espana en su Historia: moros, judios y cristianos* (3.baskı), Barcelona 1984, s. 340.

⁹ Ladero Quesada, *Granada. Historia*, ss. 42,102,118. Granada'nın Elhamrasında II. Muhammed'in ve Sevilya'nın El Cezeri'nde I.Pedro tarafından inşa edilen muhitler arasındaki tezyin paralelliğine aslanların muhitinin tanımı için Bkz. B. Pavob Maldonado. "escudos y reyes en el cuarto de los Leones de la Alhamra". *Endülüs*, 35 (1970), ss.179-197.

Kastilya’nın vasalı olarak Kastilya dâhil Hristiyan komşularıyla tekrar tekrar görünen çarpışmalara karşı koymayan Granada İslam Krallığı yarımadaının krallıklarından biri olarak -diğerleri Leon-Kastilya, Aragon, Portugal ve Navarre- iki buçuk yüzyıldan fazla bir süre var olmayı ve Endülüs, İspanya’nın siyasi, askeri meselelerinde pay sahibi olmayı başarmıştır.

Müsamaha–Hoşgörü

Hristiyan Krallıklarda “mudejar” adlı İslami topluluklar olduğu gibi İslam topluluklarında “mozarabic (araplaştırılmış)” olarak bilinen Hristiyan topluluklar ve aynı şekilde her iki tarafta din değiştirmeler bulunuyordu. Müslümanların kontrolü altındaki topraklarda İslam’a geçişler ve Hristiyan krallılarda da Hristiyanlığa geçenler (Tornadizos) oluyordu. Yahudi topluluklar her iki toplumda da yaşıyordu ve diğer ikisine de–Hristiyan, İslam- geçişler oluyordu. Yahudiler oldukça Araplaşmışlardı.¹⁰

Gerginlikleri ve zorluklarına rağmen bu hoşgörü on üçüncü yüzyılda X. Alfonso tarafından yedinci “Partidas” bölümünde Kastilya’nın toplanmış kanununda resmi olarak kabul edilmektedir.

Alfonso yasası iki dinde de ortak olan başkalarını kendi dinine davet etmeyi reddetmektedir. Ancak bu davet bir kişisel özgürlük perspektifi içinde anlaşılmaktadır. İkinci kanunun 25. babının 7. kısmında:

“Hristiyanlar güzel sözler ve uygun nasihatlerle mağriplileri (moor) bizim dinimize inanmaları için çalışmalı, ancak ne kuvvet ne de baskı ile olmamalı; çünkü Rabbimiz onları O’na iletecek olsa ve zorla inandıracak olsa, istese onlara baskı yapardı, çünkü bunu yapabilecek kudrete sahiptir. Ne var ki O (Allah) korkudan kaynaklanan bir ibadetten değil fakat isteyerek ve baskısız bir ibadetten hoşnut olur. O, onlara ne baskı yapmak ne de güç kullanmak istemediğinden biz de herhangi birinin onlara baskı yapmasını veya kudret kullanmasını yasaklıyoruz.”¹¹

¹⁰ Hristiyan hispano roman topluluğunun özellikle kırsal kesimdeki büyük kısmı islamize olmuştu. Diğer tarafta Ebro vadisinde ve Galiçya’daki Vizigoth aristokratik aileler din değiştirmişlerdir. Ve onların halifeleri yarı bağımsız veya tayfa krallıkların başı olmuşlardır.

¹¹ *Las Siete Partidas del Sabio Rey don Alonso el nono (sic) nuevemante glossadas por el licenciado Gregorio Lopez del Consejo Real de Indias de su Magestad. Salamanca. Por Andera Portonaris, 1555 [tekrar basım (3), Madrid (Imprenta Nacional del Boletín Oficial del Estado) 1985].*

Bazıları aslında Tanrı'nın davranış şeklinden mülhem Kastilya Kralının hoşgörü politikasında kitap ehli bakımından Kur'an'ın bir etkisini görmektedir.¹²

Ancak bir yüzyıl önce Afrikalı işgalciler olan Murabıtlar bunun üzerinde Muvahhidler Endülüs'e hoşgörüslüğü getirmişlerdir. 1147'de Muvahhidlerin halifesi Ebu Muhammed Abdü'l-Mümin el Kaim bütün Yahudilerin ölüm tehdidi ile İslam'a girdirilmelerini emretmiş, onlar da Hristiyan topraklara kaçmışlardır. Daha önceleri 1147'de Murabıtların halifesi Ali İbn-i Yusuf Araplaşmış olanları Fas'a sürmüştü.¹³ Benzer hoşgörüslük politikası Kastilya ve Aragon'da 15.yüzyılın sonunda Kraliyet kanunuyla önceleri 1492'de Yahudilerle ilgili olarak ve daha sonraları Müslümanlara yönelik üç aşamadan, ya Hristiyanlığa girmeye ya da sürülmeyi tercih etmek zorunda bırakıldığında ortaya konmuştur. 1499-1501'de Granada Krallığında Mudajar'a yönelik ve 1523'te Aragon Krallığındakilere yönelikti.

Bu radikal tavır değişikliği Granada Katedrali'inde yer alan Kraliyet şapelindeki Katolik krallar Ferdinand ve İsabell'a'ya ait Sepulchral kitabesinde görülmektedir. Sevil'deki Ferdinand'ın kitabesine tamamen zıt Latince olarak tek dilde, İslam'a ve Yahudiliğe karşı baskıcı davranış hariç herhangi bir övgü içermeyen kitabe şöyledir:

“İslam inancını söküp atan ve sapık inatçılığı yok eden herkesin Katolik olarak andığı karı-koca Aragon'lu Ferdinand ve Kastilya'lı İsabell bu mermer taş mezarda metfundur.”

Barış ve mütareke dönemlerindeki karşılıklı kişisel ilişkilere gelince Hristiyanlar ve Müslümanlar birbirlerini ziyaret eder, ticarete bulunur, kız alıp verir, kralları savaşlarında birbirlerini destekler ve çalkantılı dönemlerde birbirlerinin ülkelerinde iltica veya sığınak ararlardı.

Endülüs Kültürü ve Avrupa'ya Taşınması

Endülüs kısa zamanda Avrupa'da çok önemli bir kültür merkezi ve aynı zamanda İslami Doğu ile Hristiyan Batı arasında köprü olmuştur. Kurtuba'da 8.yüzyılda Emevi hanedanı tarafından geliştirilen parlak

¹² A. Castro, *La realitat historica de Espana*. Bu çalışma ilk olarak 1954'te yayımlandı. 1962'de tekrar gözden geçirildi. Biz bu yenilenen versiyonun 7.baskısını kullanıyoruz. Mexico 1980, ss. 429-435. C. Cuevas, *El pensamiento del Islam Contenido e Historia. Influencia en la Practica espanola*, Madrid 1972, s. 256.

¹³ L. Garcia de Vadevallan, *Historia de Antiqua y Medialva* (3.baskı), Madrid, 1988, s. 422.

medeniyet yarımada Hristiyan krallıkları cezpt etmiş ve bunlar İslam sanatı, kelime dağarcığı, askeriyesi, hukuki organizasyonu, bilimleri, felsefesi ve edebiyat v.s.den etkilenmiştir. Kurtuba hilafeti çözölüp dağıldığında bu durum 11. ve 12. yüzyıllar boyunca Taifa krallıklarında devam etmiş ve oradan Lion-Kastilya sarayına geçmiştir.

Kastilya kralı VI. Alfonso tarafından 1085'te tekrar işgal edilen Vizigot krallığının başkenti Toledo, İslam kültürünü yarımada ve Avrupa'ya yaymada en önemli merkez haline gelmişti. Kraliçe Kostanza'nın ölümünden sonra Sevilya'nın Abbadi kralı Muhammed ibn-i Abbad el-Mutemid'in gelini, cariyesi Zaide ile evlendi. Arap kıyafetleri giymiş Müslüman ve Yahudi âlimler vardı. Sarayı bir Müslüman sarayı gibiydi. ["Bütün İspanya'nın imparatoru (Bütün İspanya milletine hükmeden imparator) iki milletin imparatoru"] unvanlarını aldı.¹⁴ 13.yüzyıl hala Toledo'daki Araplaşmış olanlar hem Arap hem Hristiyan isimler taşıyor, Arapça konuşuyorlar, vasiyetname ve ticari belgelerinde Arapçayı kullanıyorlar, din adamları ya çok az, rahipler çok az veya hiç Latince bilmiyorlardı.¹⁵

Daha sonra VII. Alfonso (1126-1127) Leon'da "İspanya imparatoru" tacını giydi. Toledo'ya girdiğinde "üç dinin imparatoru" olarak karşılanmış ve üç topluluğu içine alan bir alay ona eşlik etmiştir; Hristiyanlar baş piskopos cübbesi ile bir Haç, Müslümanlar Kur'an ve Yahudiler de Tevrat¹⁶ taşıyorlardı. Aragon'da kral I. Pedro (1094-1104) kraliyet dokümanlarını her zaman Pedro ben Sancho olarak Arapça imzaladı.¹⁷

VII. Alfonso'nun yönetimi zamanında Archbishop Don Raymundo tarafından Toledo'da kurulan tercüme okulu sayesinde Avrupa en meşhur Arap bilimsel eserleriyle tanıştı; matematik, astronomi, tıp, kimya, fizik, tarih, felsefe, metafizik, psikoloji, mantık, ahlak ve siyasal teori ve bunun yanında Arap filozoflarının Yunan-Latin eserleri hakkındaki açıklamalar yer almaktadır.

Bir asır sonra X. Alfonso (1252-1284) ile doğu Arap bilimi 11. ve 12. Asrın Endülüs kültür hazineleri ile birlikte batıya girdi. Kral, etrafına

¹⁴ A.g.e, 2, ss. 353-354.

¹⁵ A.g.e, s.506.

¹⁶ Castro, *La realitat historica de Espana*, ss.62-64; L. Suarez Fernandez, *Del Imperio Hispanico a las Monarquias*, in *La Eespana de los Cinco Reinos* (1085-1369). *Historia General de Espana y America* IV, (2. baskı), Madrid, 1990, s. 33.

¹⁷ Garcia de Valdeavellano, *Historia de espana* 2,s. 506.

Müslüman, Yahudi ve Arap âlimlerini toplamış ve Toledo'daki tercüme işini sistematikleştirmiş ve Kastilya dilini bir kültür aracı olarak kullanmıştır. Tercümeler bir fukaha, haham ve rahipler ekibi tarafından yapılıyor; Kur'an'ı, Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd'ün vs.nin eserlerini tercüme ediyorlardı. Kastilya diline tercüme edilen eserler arasında bir doğu fablaları koleksiyonu olan Kelile ve Dimne ve Peygamberin İsrâ olayı (İsrâ, 17/1) yer almaktadır. Bu daha sonra Kastilya dilinden Latince ve Fransızcaya çevrilmiş ve Dante'nin İlahi Komedyası'nı etkilemiştir. Avrupa'nın her yerinden âlimler Toledo'ya gelmiş ve tercümelerde yardımcı olmuştur.¹⁸

Alfonso, Sevilya'da bilimlerin öğretimi için Latince ve Arapça bir çeşit Ortaçağ Üniversitesi (Studium Generale) kurmuş ve Muhammed el Ricotî'ye Mursia'da Müslümanların, Yahudilerin ve Hristiyanların öğretim göreceği bir okulun yönetimini vermiştir.¹⁹

18.yüzyılın son çeyreğinde İtalya'da sürgün olan eski Cizvit Juan Andres, *Karşılaştırmalı Edebiyat* adındaki ansiklopedik eserinde "Dell origine, progressi e stato attuare d'ogniletterature (7v.1782-1799)" Ortaçağ Avrupa kültürünün, İspanya Araplarına neler borçlu olduğu hakkında bir fikir vermektedir. İtalya'da sıkça basılan eseri kısa zamanda İspanyolcaya, Almanca ve Fransızcaya tercüme edilmiştir.²⁰

O, edebiyatta ozanların kafiye ve ölçüsünün Arap orijini savunuyordu ki bu provansel şiiri en yakın selefi olarak gören bütün Avrupa şiiri için ortak bir orijini savunmaya denk bir şeydi.²¹

İspanya'nın Teşekkülü: A. Castro'ya Karşı C.Sanchez-Albornoz

Bu ise sorunun şekli yönüdür. Üç kültürün neredeyse bin yıl bir arada var olması İspanya'nın şekillenışı ve varlığını etkilemiştir. Bu bariz gerçek zamanımızda bu kültürlerden her birinin İspanya'nın şekillenışı-

¹⁸ A.Gonzalez Paelncia, *El İslam y Occidence (Discurso leído ante la Real Academia de la Historia en el acto de la recepcion del autor el 31 de Mayo de 1931)*. L. P. Harvey "Mütercimlerin Alfonso Okulu: Arapçadan Kastilyacaya çevrilenler kastilyan –Alfonso Hikmetinin başkanlığı altında yapılmıştır. (1221-1252-1284)" 1(1977), ss.109-117.

¹⁹ O zamanın İspanyasında değişik kültürler arasındaki ilişkiye genel bir bakış için Bkz. *La cultura Espanola de la plenitud medieval*, in *La Espana de los Cinco Reinos (1085-1369) Historia General de Espana y America*, IV, ss. 259-365.

²⁰ Bu geniş çalışma bir bestsellerdir:1783'den 1844'e değin 15 baskı yapmıştır. İspanyolca versiyonunun Madrid'teki Royal Press'te resmi metni, Estudios Reales de San Isidro'dadır.

²¹ Gonzalez Plancia, *El İslam y Occidente, Moros y Cristianos Jesuitas* da ss. 3-6; M. Batllori, *la Cultura Hispano-Italiana de los Jesuitas Expulsos*, ss. 36-38, 523-534.

ne getirdiği katkıları belirleme ve ölçme konusunda ateşli polemiklere yol açmıştır.

Hala bu polemiğin içindeyiz; A. Castro'nun *Espana en su Historia. Cristianos, Moros y Judios* (Buenos Aries 1948)²² eseriyle başlatılmış ve C. Sanchez-Albornoz'un *Espana en su Historia*'sının sahneye çıkmasıyla daha geniş alana yayılmıştır.

Birkaç baskısı olan *La Realidad Historica de Espana* (Mexico, 1954)'sında ifade edilen Castro'nun tezi, İspanya yapısında hayatın bütün safhalarında üstünlüğü İslam etkisine vermektedir.²³ Ona göre İspanyalılar 711'deki Arap işgaline kadar yoktu. Uygulamada Roman-Vizigot tarafından etkisini sürdürmektedir. Castro *Espana en su Historia*'sında Yahudilere Kastilya edebiyatının oluşmasında temel bir katkı atfetmekte ve 15.yüzyıldan itibaren 16.yüzyılda Yahudilikten Hristiyanlığa geçenler ("conversos" veya yeni Hristiyanlar olarak isimlendirilir) ile devam edecek olan dini hayatın birçok yönleri üzerindeki bir etkiye atfetmektedir.²⁴ Castro'ya göre din değiştirenler Kastilya'nın manevi yenilenmesini harekete geçirenlerdir.²⁵

Castro'nun ifadeleri, tamamen reddetmekten, tamamen kabul etmeye varan çok çeşitli tavırlara sebep olmuştur. Bu daha çok tarihçiler arasında yaygındı; tavırlar kutuplaştı; eleştirmenler bir veya diğer aşırı uç etrafında toplandı. Başkaları ile birlikte Ramon Menendez Pidal, Leo Spitzer Marcel Bataillon, Eugenio Assensio, Castro'nun radikal görüşlerine ya muhalefet etmek ya da onları düzeltmek için bu tartışmaya dâhil oldular. Jose Luis Gomez-Martinez Americo Castro y El-Origen de los espanoles: historia de una polemica (Madrid, 1975)'deki polemiğin değişikliklerini araştırdı.²⁶

Castro'nun *Espana en su Historia*'sının İspanya'nın teşekkülünde²⁷ hayati bir dönemin geçmişini en karışık ve sistematik inceleme girişimi

²² Biz üçüncü baskıyı kullanıyoruz: Barcelona 1984.

²³ Biz 1962'de tekar gözden geçirilen 7.baskısını kullanıyoruz. Bkz. 12.dipnot.

²⁴ Castro, *Espana en su Historia*, ss. 531-550.

²⁵ Id., *Especdos del vivir hispanico*, Madrid, 1987, ss. 47-103.

²⁶ Gomez-Martinez, *Americo Castro*, s. 203.

²⁷ Burada biz karışıklıktan kaçınmak için *Spanish* yerine *Hispanic*'i kullandık. Zira bu Endülüs-İspanya'nın bir kısmını teşkil eden günümüz Portekiz'ini ima eder. Ve Peninsula yarımadasının diğer Hristiyan kraliyetleri gibi bağımsız bir kraliyetin oluşmasında benzer bir süreç takip edilmiştir. Müslüman İspanya'nın Vizigoth krallığı ve Roma-Hispania'sının yerine geçen (Leontile, Aragon, Navarre) gibi.

oluşturduğu ifade edilmiştir. Marcel Batallion'un ifade ettiği gibi Castro, Müslüman İspanya olaylar tabakasını keserek tarihi dikey yapmış, İspanya-Avrupa ilişkilerinin yatay tarihini ihmal etmiştir.²⁸ Ortega y Gasset, bir Alman unsuru olan Gotların, İspanya tarihi ve karakterlerinin oluşumunda temel etmen olduğunu ileri sürmüştür. Sanchez-Albornoz ise, Roma-Vizigot krallığının varisi Hristiyan Asturias – Leon krallığının üzerindeki İspanya tarihi ve halkının karakterlerinin oluşumunda esas etken olarak ısrar etmiştir.²⁹ Bu krallık, İslam'ı çıkaracak ve Müslümanlar tarafından terk edilen Endülüs topraklarının büyük bir kısmına tekrar Hristiyanları yerleştireceklerdir.³⁰

İslam ve Hristiyan Mistisizmi

Castro'nun polemik eserinden birkaç yıl önce Miguel Asin Palacios Endülüs'ün Müslüman mistik yazarları üzerindeki araştırmalarında 12. yüzyılın sufi öncüleri ile 16.yüzyılın Hristiyan İspanyol mistiklerinin ve özellikle Karmel tarikatının reformcuları Azize Teresa ve Kross'lu John, doktrin ve dildeki benzerliği ortaya koymuştur.³¹

Asin'e göre, Endülüs mistikleri kendi duyarlılıklarıyla doğu sufizminin doktrin ve metotlarını geliştirmiş ve kendilerine ait bir okulun doğmasına neden olmuşlardır. Bir derecede orijinalliğe sahip ilk sufi, Asin'in 1914'deki çalışmasının hasrettiği Almeria'lı 11.yüzyıl Endülüslü İbn Meserre (833-931) idi.³² Öğrencileri tarafından yayınlanan İbn Meserre'nin öğretisi Endülüs mistisizminin doktrinal temelini oluşturmuştur.

Kısmen bu okuldan ilham alanlardan birisi de Mursialı İbn Arabî'dir (ö.1240). Asin, İbn Arabî'nin hayatı ve eserleri hakkında *Boletin*

²⁸ M.Batallion, "L'espagna Religiuse dans son histoire", *Bulletin Hispanique*, 52 (1950), 5-26. Castro'yu eleştiren Batallion'un önemli makalesinin son zamanlardaki basımı; Erasme et espagne, Nouvelle edition (3.baskı)dadır.

²⁹ J. Ortega y Gasset, *Espana Invertebrada*, Madrid, 1964, s.142. (quotet in Gomez-Martinez, Americo Castro, s.29)

³⁰ C. Sanchez-Albornoz, *Espana: un enigma historico*, Buenos Aires, 1, ss. 134-135, 237. 1991 Barcelona'da dört ciltlik yeni bir baskısı vardır. J. Millas Vallicrosa, Sanchez-Albornoz ve Castro arasında önemli bir yaklaşım pozisyonundadır. Prof. Millas İspanya tarihi yazmada Hristiyan Roma rolü üzerinde ısrar eder. "La Roma cristiana y el autentico ser de Espana", *Nuevos estudios...*, (Bkz. 17. Dipnot), 1, s. 31-48. E. Asension, onun, *La Espana imagianada de Americo Castro*, (Barcelona, 1976), Castro'nun görüşlerini dolaylı olarak sert biçimde eleştirir.

³¹ M. Asin Palacios "un Precurso Hispona Müslüman de san juan de cruz" Endülüs 1933, s. 7-39.

³² Id., *Abenmasarra y su escule*, Madrid 1914, İngilizce tercümesi İbn-i Meserre'nin mistik filozofisi ve onun taraftarı Elmer H. Douglas ve Howard W. Yoder tarafından yapıldı.

de la real Academia de la Historia (1925-1928)³³ daha geniş çalışma olan *El İslam Cristianizado*'nun (1931)³⁴ bir ön basamağı olan dört makale yazmıştır. Başlığın kendisi tezin görüşünü yansıtmaktadır.³⁵ *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane* (Paris, 1922)³⁶de sufîzmin özerk orjinini savunan Louis Massignon'un aksine Asin, benzeşmeleri kültürel imara (cultural retitution) dayandırmaktadır.

Asin'in hipotezine göre, İslam kendini iki yönlü olarak göstermektedir: doğunun klasik ve Hristiyan meşruiyetini Avrupa'ya ileten yönü ve kendi yapıcı çabasıyla bu hazineyi artıran diğer yönü. Çünkü doğu dininin Helenistik ve Patristik hazinelerinden aldığı emanetleri fazla değerle batının Hristiyan alacaklarına iade edilmiştir.³⁷

1919'da Asin İslam mistisizmi üzerindeki muhtemel Hristiyan etkileri hakkındaki araştırmasının ürünü olarak içinde Müslüman tasavvuf yazarlarının İsa'ya atfettikleri söz ve davranışları içeren 233 metnin toplandığı *Logia et Agrapha D. Jesu*'yu³⁸ yayınladı.

Diğer tarafta yine 1919'da Asin, *La escatologia musulmana en la Divina Comedia*'da³⁹ Dante'nin şaheserlerindeki İslam'dan yaptığı alıntılar Eski ve Yeni Ahit kaynaklarının ölümden sonraki hayat hakkında İslam öğretilerinden yaptıkları ödünç alıntıları vurgulamaktadır.

Benzer şekilde sufî mistisizminin kısmen uzak orijini doğunun Hristiyan monastisizmi ve çöldeki manevi hayat da olabilir. Asin bunu temel eserlerinden bir olan *La espiritualidad de Algazel y su sentido cristiano*'da (Madrid, 1934-1940)⁴⁰ açıklamaktadır. Bu iki akımın İslam'da karşılıkları vardır; Gazali tarafından temsil edilen Ortodoksluk ve Mursiyalı Arabi'nin dâhil olabileceği heterodoksluk. İspanyol mistiklere olan ben-

³³ Dört deneme "El místico Murciano Abenarabi (Monografías y Documentos) adlı kitabın genel ismi altında başarılı olarak yer almaktadır.

³⁴ M. Asin Palacios, *El İslam Cristianizado, Estudio del "sufismo" a través de las obras de Abenarabi de Murcia*, (3.baskı), Madrid, 1991.

³⁵ Asin'in öğrencisi Miguel Martínez Cruz delilleri ile birlikte İslam üzerindeki Hristiyan etkisinin olduğunu söyleyenlerin en başında gelir. Ancak, *El İslam Cristianizado* adlı kitabı mütalaa etmek gerekir.

³⁶ Bkz. Başlıca "c) *Le milieu hebreo chrétien*", ss. 51-55.

³⁷ M. Asin Palacios, "Un precursor hispano-musulmán..." *Huellas del Islam*, s. 266, 1.baskı, *El Islam cristianizado*, s.7-13.

³⁸ Id., *Logia ed agrapha domini Jesu, Apud moslemicos escritores præsertim, asceticos, usitata, Patrologia Orientalis*, İngiliz versiyonu J. Ropson tarafından, İsa ve İslam, Londra 1929.

³⁹ M. Asin Palacios, *La Escato Logia Musulman en la Divina Comedia, Seguida de la historia y critica de una polemica* (3. baskı), Madrid 1961.

⁴⁰ Id., *La espiritualidad de Algazel y su sentido cristiano*, Madrid, 1934-1941, I, s.8-19, II, s.12-13.

zerlikler her iki yönüyle bu Hristiyan orijinin bir sonucudur.⁴¹ Asin şu sonuca varmaktadır: “los sufies fueron los continuadores, dentro del Islam la espiritualidad cristiana del monacato oriental que pudieron conectar bien de cerca.”⁴²

El Islam Cristianizado'da Asin, başka yönlerin yanında Mursiyalı İbn Arabî'nin manevi doktrinini ve metodunu incelemekte ve bunu 16. yüzyılın İspanyol mistik yazarları ile çakışan yönlerini ortaya koymaktadır. Mükemmelliğe ulaşmadaki araçlar arasındaki örneğin, vicdanın incelenmesini ve Allah'ın varlığını ortaya koymaktadır. Hristiyan monastik kökenli vicdanın incelenmesi İslam'da Gazali ve İbn Arabî tarafından mükemmelliğe ulaştırılmıştır. Asin, Loyala'lı Aziz Ignatius'un metodundaki araştırmalarda benzerlikler bulmaktadır. Allah'ın varlığı konusunda ise, Azize Teresa ve Kross'lu Aziz John'da benzerlikler bulmaktadır.

Asin aynı zamanda “Un precursor hispano-musulman de San Juan de la Cruz”da İslam mistisizminin Karmel reformu üzerindeki diğer Endülüs mistiği Rondalı ibn-i Abbad (ö.1389) aracılığıyla olan etkisini incelemiştir. 1933'te *El Endelüs*⁴³ ve *Huellas del Islam*⁴⁴ olarak basılan Hristiyan yazarlar üzerindeki İslam etkisinin araştırmalarının bir derlemesi olan eserde Asin, Rondalı Abbad'ın doktrinini gözden geçirmektedir. Benzetmelerini Kross'lu Aziz John'daki (ruhun karanlık gecesi)'nin sistematığı ile analiz etmektedir. Asin, benzerliklerin basit tesadüfle veya aynı psikolojik ruhi tecrübeden doğan fonksiyonel paralelizm ile açıklanamayacak kadar bariz olduğunu düşünmektedir.

Muhtemel nakil yollarını takip ederken Asin, cazip bir hipotez önermektedir: İslam tasavvufunun üstatlarının Moriskolar aracılığıyla heterodoks ve Ortodoks 16.yüzyıl İspanyol mistikleri üzerindeki etkisidir.

Moriskolar sınır dışı edilme tehdidi altında vaftiz edilen Mudejar idiler. Moriskoların büyük çoğunluğu İslam inancını ve fiiliyatını korudular. Bunlar en azından Endülüs tasavvuf geleneğinin korunduğu Tunus'taki Şazelîlerle temaslarını sürdürüyorlardı.

⁴¹ Id., *El Islam Cristianizado*, s. 13-14.

⁴² Id., *La espiritualidad de Algazel...*, 2, s. 13.

⁴³ Id., “Un precursor hispanomusulman de San Juan Dela Cruz”, *Al Andalus*, I, (1933), s.7-79.

⁴⁴ Id., *Huellas del Islam*, sS.235-304, Bkz: dipnot 30.

Asin, bu konuyu 1944’te ölümü ile yarım kalan bir eserde işlemeye devam etmektedir. Öğrencileri Asin’den kalan notları Endülüs’teki bir dizi makalelerle “Sadilies y alumbados” başlığı altında yayımlamışlardır. Yakın zamanda bu malzeme Puerto Rican Hispanist Luce Lopez – Baralt tarafından bir girişle aynı başlıkla “Sadilies y alumbados” (Madrid, 1990) yayımlanmıştır.

Asin, İspanya’da 16.yy içinde görülen ve “alumbados”⁴⁵ olarak anılan heterodoks mistikler sorununa değinmektedir. Onların köklerini Şazeli üstadında görmektedir. Başka yönlerle birlikte zihinsel ve lâfzî duayı, “recogimiento” ve “quiteud” duası *Miguel de Molinas*’da mülâhaza Azize Teresa kalesi veya saraylarının sembolünü ele almaktadır. Ölümü dolayısıyla tamamlanamayan o eseri, yüzyıl İspanya’sının karşılaştırmalı mistisizm araştırmasının en önemli katkılarından birini teşkil etmektedir.

M. Asin’in “Kültür İadesi”

Başkaları tarafından Arap dili uzmanı teorisi⁴⁶ diye de anılan “kültür iadesi” hipotezi zorluklar ve aralarında yukarıda anılan Massignon’un da bulunduğu motiflerle karşılaşarak yol almıştır. *Helmut Hatzfeld, Estudios literarios sobre mistica espanola (Madrid 1955)* de Asin’in tezinin başlangıçta meydana getirdiği şaşkınlık ve muhalefeti gözden geçirmektedir.⁴⁷ Diğer tarafta gözlemcilerin çoğunluğu Hristiyan İspanyol mistisizminin hiçbir unsuru Arap kökenli olmasa da bu mistisizmin kaynaklarını ve modellerini belirlemeye çalışırken onları göz önünde bulundurmamak gerekir.⁴⁸

Asin’in *El İslam cristianizado*’sunun yayınlandığı aynı yıl Angel Gonzales Palencia, *Real Academia de la Historia*’ya (31 Mayıs 1931)⁴⁹ üye olması vesilesi ile bir konuşma yapmıştır. Juan de Andress’in batıda İslam etkileri üzerindeki ipuçlarıyla başlayarak Avrupa ve İspanya’nın İslam’a borçlu olduğu bütün bilgi alanlarını ele almıştır. Konuşması adeta Asin’in İslam’ın Hristiyan mistisizmi üzerindeki etkisi tezinin bir yankısıdır. Bu konuşması ve daha 1937’de Granada Üniversitesi’nde

⁴⁵ *Al Andalus*, 9 (1944)’den 16 (1951)’e.

⁴⁶ Cuevas, *El Pensamiento del Islam*, ss. 219-222.

⁴⁷ H. Hatzfeld, *Estudios literarios sobre Mistica espanola*, Madrid, 1955, s. 36.

⁴⁸ Cuevas, *El Pensamiento del Islam*, ss. 220-222.

⁴⁹ A. Gonzales Palencia “El İslam y occidente” *Moros y Cristianos en Espana Medieval*’in içinde, Madrid, 1945, ss.1-59.

verdiği dersler –*Huellas Islámicas en el caracter espanol*–⁵⁰ İspanya’nın kültürel oluşumu üzerindeki İslam etkisinin anlaşılmasında bir kilometre taşını oluşturmaktadır. *Huellas Islámicas*’ının ilavesinde altmış Arap yazarının Avrupa’da yayınlanmış 15.yy ve 16.yy.da Latince baskılarının listesini vermektedir. Her iki deneme bu konuyla ilgili başkaları ile birlikte Americo Castro, *Espana en su Historia*’sıyla polemiği başlatmadan üç yıl önce *Moros y Cristianos en Espana Medieval*’de yayımlanmıştır.

Asin’in tezinden hoşlanan Claudio Sanchez –Albornoz, onu özetlemiş ve *La Espana Musulmana*’da(1946,1986) kendisine mal etmiş ancak İslam üzerindeki Hristiyan etkisini belki de fazla basitleştirerek ısrar etmiş. Bu, Castro ile olan polemiginde kendi görüşüne bir destek olmuştur. Sanchez –Albornoz şöyle demektedir:

“İslam kısa bir süre sonra Hristiyanlığın derin etkisinde kalmıştır. Şazelî okulunun birçok sufisinin davranışları tamamen Hristiyanî idi. Mistik pozisyonlarının kökeni çölün Kilise Babalarının ve Doğu mistisizminin Pavlusçu doktrininde aranmalıdır.”

15.yüzyılda bir Endülüs mistiği olan Rondalı İbn Abbad(ö.1394) İskenderiyeli İbn Ata, Allah’ın cümleleri hakkında bazı yorumlar yapmış; Rondi’nin mistisizminde bir tercihler listesi ve Kross’lu John’un yazacaklarına benzeyen ve aynı karizmatik Allah vergisini veya ilahi ayrıcalığı reddediş ve aynı Karmel mistiklerinde bulunan deneme sevgisi bulunmaktadır.

Bu çarpıcı benzerlikler Asin’e iki İspanyol topluluk arasındaki bağ kurma izni verdi. Bu bağ 14. ve 15. yüzyılın Müslümanı ile 16.yüzyılın Hristiyanı arasındaki bağdır.”⁵¹

Yukarıda değindiğimiz gibi Sanchez –Albornoz tarafından açıklanan bu hipotez belki de aşırı basitleştirilmesinden dolayı fazla taraflı olarak Louis Massignon’un savunduğu sufizmin kendine ait kökeni hakkındaki tezine ters düşmektedir. Massignon, sufizmin kurucusu araştırması, *La Passion de Hallaj* (Paris, 1922)’de İslam mistisizminin sadece Kur’an’a dayandığını söylemektedir.⁵² O, denemesinde Hristiyanlıktan,

⁵⁰ A.g.e, ss. 61-99.

⁵¹ C. Sanchez – Albornoz, *La Espana Musulmana segun los autores islámicas y cristianos medievales*, (7. Baskı) Madrid, 1986, 2, s.558.

⁵² L. Massignon, *La Passion de Huseyin ibn Mansur Hallaj, martyr mystique de l’Islam*, Paris, 1975. 3, *La doctrine de Hallaj*, s. 10.

Yahudilikten ve Mazdaizmden gelen insanların İslam'a katıldığını belirtmekte ancak, sufi doktrini ve deneyimini açıklarken bunların herhangi bir etkisinden faydalanmamızı reddetmektedir. Massignon: "C'est du Qur'an Constamment recite et medite et pratigue, que procede le mysticisme Islamique, dans son origine et son developpement."⁵³

Cizvit Paul Nwyia, bu durumu, başka sufi yazıları analiziyle de desteklemektedir.⁵⁴

İslam'ın Hristiyan Mistisizmi İle Olan İlişkisi

a) Kross'lu Aziz John

Daha önce bahsedilen Luce Lopez Barald son zamanlarda birkaç çalışmasını şiirsel ifadeler ve *San Juan de la Cruz y el İslam* (Mexico, 1985; Madrid, 1990)'daki Karmelli reformcunun sufizmin sembolojisi üzerindeki İslam etkisinin araştırılmasına hasretmiştir. Daha geniş bir alanı kapsayan denemesi, *Huellas del İslam en la literatura espanola*(1985)⁵⁵ bu çalışmayla aynı zamanda ortaya çıkmıştır.⁵⁶ İlk eserde Lopez Baralt şarap ve mistik sarhoşluk, karanlık gece, aşkın yaşayan alevi, su ve kaynak, dağın yükselişi konularını araştırmaktadır. Sonuncusunda Kross'lu Aziz John'daki⁵⁷ yalnız kuş ve Terasa'daki⁵⁸ iç kale veya konaklar konusunu ele almaktadır. "Saf aşk" ve "No me mueve mi Dios para quererte" isimli anonim sonerin yazarlığı meselesi ile ilgili olarak Lopez Baralt, sufiler arasında⁵⁹ saf aşk temasının Basralı Rabiâtü'l-Adeviyye (ö.801) ile ilişkili olduğu yönüne meyletmektedir.

b) Geçiş Yolları

Yazar Kross'lu Aziz John ve Azize Teresa'nın muhtemel geçiş yolları veya araç ilham kaynaklarını araştırmaktadır. Yollardan birisi Ortaçağ'da Gazali, İbn Sina gibi Müslüman yazarlar tarafından etkilenen Avrupa mistik edebiyatı olabilir. Ancak incelenen vakalardaki benzerlikler

⁵³ A.g.e, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmana*, s. 84.

⁵⁴ Bkz. Örnek için, P. Nwyia, *Exegese coranique et langage mystique, Nouvel essai sur le lexique technique des mystiques musulmans*, Beyrut, 1970.

⁵⁵ L. Lopez-Baralt, *Huellas del Islam en la literatura espanola. De Juan Ruiz a Juan Goytisole* (2.baskı), Madrid, 1989.

⁵⁶ A.g.e, *San Juan de la Cruz y el Islam*, ss. 227-283, 329-368.

⁵⁷ A.g.e., "Para la genesis del – Pajaro solitario- de san Juan de la Cruz", *Huellas del Islam*'ın içinde, ss. 59-72.

⁵⁸ A.g.e, "El simbolo de los siete Castillos concentricos del alma en Santa Teresa y en el Islam", Aynı yer, ss. 73-97.

⁵⁹ A.g.e, "anoma y posible filiacion espiritual islamica del sonete", aynı yer, s. 99-117.

orijinal İslam kaynağına daha yakındır. Diğer taraftan Kross'lu Aziz John üzerindeki muhtemel Yahudi yorumu etkisini ifade etmektedir. Her hâlükarda görünen benzerliklere rağmen eksik bağlantının şimdiye kadar bulunamadığını görmektedir.⁶⁰ Paul Nwyia, sufinin ve Şazelî'nin ve kısmen İbn-i Abbad'ın Kross'lu Aziz John'un üzerindeki etkisini kabul etmekte çok dikkatli davranıyor. 1957'de⁶¹ yayınlanan makalesi "*Abbad de Ronda et Jean de la Croix*"de Nwyia, Asin'in bu husustaki görüşlerini özellikle "rahatlık" ve "müşkülât" (sağlamlaştırma-zayıflaştırma) terminolojisi, altta yatan doktrin olan gecenin sembolü ve bütün karizmatik ayrıcalıkların reddi bakımından gözden geçirmektedir. Nwyia'ya göre, Rondi tarafından delil gösterilen metinler çok ilginç ancak anlamsal bağlarından dolayı model olarak değerlerini kaybediyor ve bağlantıdan ziyade benzerlikler veriyor.⁶²

Massignon, aynı ihtiyatlı yaklaşımı "*Textes musulmans pouvant concerner la nuit de l'esprit*"de de göstermiştir.⁶³ Nwyia, Morisco çevresi üzerindeki Asin hipotezini reddetmekte ancak Nwyia'nın bolca alıntı yaptığı Jean Baruzi'nin⁶⁴ yaptığı gibi herhangi bir sonuca varmadan önce bu çevrenin ve Aziz John'un bununla olabilecek muhtemel bir ilişkisinin ciddi bir incelemesinin yapılmasını önermektedir.⁶⁵

Yakın zamandaki çalışmalar, Kross'lu Aziz John'u yeni Hristiyan kökeni ile ele almış ve onu Yahudi ve Morisco soyundan farz etmiş ve bu nedenle annesi Catalina Avares tarafından Morisco çevresine yakın görmüşlerdir. Ancak bu çift köken ispatlanmamış⁶⁶, aynı şekilde İbn-i Abbad ve öğrencilerinininkine benzeyen Şazelî doktrininin Moriscolar üzerindeki bilginin hipotezi de tasdik görmemiştir.

⁶⁰ A.g.e, San Juan de Cruz y el İslam, ss. 314-315.

⁶¹ P.Nwyia, "İbn Abbad de Ronda et Jean de la Croix. A propos une hypothese Asin Palacios" *Endülüs*, 22(1957), ss. 113-130.

⁶² A.g.e, ss. 117, 120-124.

⁶³ Massignon, "Textes musulmans pouvant concerner la nuit de l'esprit", *Etudes Cermelitanines*, 23 (1938), 54-60, ss. 54-55.

⁶⁴ J. Baruzi, *Jean de le Croix et le probleme de l'esperçence mystique*, Paris, 1924. İspanyolca basımı: *San Juan Cruz y el problema de la experiencia mistica*, Valladolid Junta de Castilla y Leon. Consejería de Cultura), 1991.

⁶⁵ Nwyia, "İbn Abbat de Ronda", s. 120.

⁶⁶ Örnek olarak bkz. Jose Gomez-Menor Fuentes, *El linaje familiar de St. Teresa y de S. Juan de la Cruz*, Toledo, 1970.

Lopez Baralt'ın gösterdiği gibi, son zamanlarda Morisco "Aljamiado"(el yazması)⁶⁷ üzerindeki yapılan çok sayıdaki araştırmalar şu ana kadar Asin'in hipotezini teyit etmemektedir. İspanyol tasavvuf yazarlarıyla çağdaş olan Morisco, Endülüs'ün seleflerinin İslam mistik edebiyatını bilmiyor gibi görünüyorlardı.⁶⁸

c) Ramon Llull

Diğer taraftan İslam tasavvufunun başka Hristiyan yazarlar üzerindeki doğrudan etkisi inkâr edilemez. Örneğin J. Vernet "*Ceque la culture doit aux Arabes d'Espagne*" eserinde İslam'ın Franciscan Ramon Llull (1231-1315) üzerindeki etkisini göstermektedir.⁶⁹ Bu daha önce Julian Ribera tarafından 1899'da "*Origenes de la filosofia de Raimunda Lullio*"da ve Miguel Asin tarafından "*Mohidin*" adlı çalışmasında⁷⁰ savunulan tezdir. Ancak Asin bu etkiyi "*El lulismo exagerado*"da⁷¹ küçük göstermektedir. Başkaları Llull ve onunla geç Ortaçağ Hristiyan mistisizmi ve hatta ondan sonrakilerin üzerinde sufî etkisinin öneminden şüphelenmektedir.⁷²

Llull, Arapça biliyordu ve bazı önemli eserlerini Arapça yazmıştı. Avrupa'da doğu araştırmalarının yapıldığı okulların ve belli başlı Avrupa üniversitelerinde (Oxford, Paris, Bologna ve Salamanca) aynı zamanda Papa Curia'ya bağlı Arapça kürsülerinin kurulmasını teşvik etmiştir (1312). Şahsi okullarında doğrudan ilham kaynakları, Endülüs mistikleri ve özellikle Mursiyalı İbn Arabi idi. İslami dayanaklı eserleri: *Els cent noms de Deu, Llibre de les, Blanquerna*'dır. Kendisi *Blanquerna*'da söylediği gibi bu son eserini sufî metoduna göre yazmış, *Oracions de Ramon* adlı eserinde zihni dua üzerinde İslami fikirleri almıştır.

Llull'un, İspanya'daki Fransisken Okulu üzerindeki etkisi o kadar büyüktü ki, tarikat onun doktrinini kabul etti ve kendi üniversiteleri olan

⁶⁷ *Aljamiado* alanında çalışmalar, Lopez-Baralt'ın işaret ettiklerine ilgi duyanları yoğun bir şekilde cezbettiler. San Juan de la Cruz y el İslam, ss. 315-316.

⁶⁸ Asin Palacios, *Sadilies y alumbrados, Estudio introductorio de L. Lopez-Baralt*, Madrid, 1990, ss.59-61. Lopez-Baralt, *San Juan de la Cruz y le Islam*, ss. 314-316, 328.

⁶⁹ J. Vernet, *Ceque la culture doit aux Arabes d'Espagne*, Paris, 1985, ss. 187-188,193,315,321-322,347,350.

⁷⁰ *Homenaje a Menendez y Pelayo*, Madrid 1899, cilt II, (C. Cuevas el Pensamiento del İslam, ss. 271-272).

⁷¹ *Cultura Espanola*, 1(1906), ss. 533-541 (Alıntı, Hatzfelt, estudios, s.39).

⁷² Hatzfelt, *Estudios literarios*, ss. 32,143. Cuevas, *El pensamiento del İslam*, ss.71-83. Lopez Baralt, *San Juan de la Cruz y el Islam*, ss. 369-377.

Miramar (Palma, Mallorca) ve Barselona'da Llullizm kürsülerini kurdu. Franciscan Kardinal Francisco Ximenez'de Cisneros 1513'te Llull'un eserlerinin yayınlanması için para vermiş ve onun doktrini aynı Kardinal tarafından 1508'de kurulan Alcala Üniversitesi'nde tanıtılmıştır. II. Filip 16.yüzyıl son çeyreğinde Llull'un son eserlerinin Escorial'in Kütüphanesi için satın alınmasını emretmiştir. Llull'un düşüncesi 16.yüzyıl Franciscan tasavvuf yazarlarına Azize Teresa üzerindeki etkisi genel olarak bilinen Francisco de Osina'nın Tercer Abecedario espiritual'inde de olduğu gibi.⁷³

İslam– Hristiyan Senkretizmi? Granada'nın Kaynak Kitapları

Sonuç olarak Granada Sacro Monte'nin önde gelen kitapları hakkında birkaç söz söyleyelim⁷⁴. Bunlar hem 16. ve 17.yüzyılların İspanyol ilahiyatçılarında İslam kültürü hakkında bilgi yoksunluğunu hem de taklitçilerin muğlak dini dili kanıtlamada mihenk taşıdır. Bunlar büyük ihtimalle iki Granada Moriscos: *Alonso del Castillo ve Miguel de Luna*'dır.⁷⁵

Kaynak kitaplar olgusunun açıklaması, Granadalı Moriscoların hayati tecrübeleri ve kimliklerinin temelinde yattığı Hristiyan ve İslami reddedilemez değerlerin devamına duydukları ihtiyaca dayandırılmalıdır.

Kitaplar bir ucundan birbirine zımbalanmış küçük ince rulo kâğıtlardı. Arapça olarak bir çeşit arkaik yazı karakteriyle yazılmışlardı. Granada'da 1595–1598 arasında Valpariso dağı mağaralarında bulunmuşlar ve mağaralarda gömülen 1.yüzyılın ilk Hristiyan şehitlerine ait olduğu sanılan kemiklerle irtibatlandırılmıştır. Bu şekiller arasında Arap kökenli olan iki kardeş Cecilio Enalarabi ve Tesifon Ebnatar bulunuyordu: bunlar İsa'yı tanımış ve birlikte Granada'ya geldikleri Aziz Yakup'un sekreterleri idiler. Kitaplar onlara mal edilmiş, bazıları onlara kutsanmış bakire Meryem ve Aziz Yakup tarafından verilen talimatları içermektedir. Kendimizi bu konu ile sınırlandıramayız. Kaynak kitaplar hikâyesi uzundur. Bunlar bir yüzyıldan fazla süren geniş bir polemiği başlatmışlardı. Papaların emri ile getirildikleri Roma'da ve İspanya'da çeşitli oryantalistler tarafından yorumlanmış ve tercüme edilmişlerdir. 18.yüzyılda hala mü-

⁷³ J. Vernet, *Ce que la culture*, s.187-188. Hatzfeld, *Estudios literaios*, ss. 38-40. Cuevas, *ensamio del Islam*, ss. 271-283, 295-296. Lopae-Baralt, *San Juan de la Cruz y el Islam*, ss. 369-377.

⁷⁴ Bkz. J. Godoy Alcantra, *Los falsos cronicones*, Madrid, 1868, ss. 44-148. T.D. Kendrick, *St. James İspanya'da*, London, 1960, ss. 69-87, 104-115.

⁷⁵ Bkz. D. Cabanelaz, *el Morisco Granadino Alonso del Castillo* (2.baskı), Granada, 1991.

racaat prensibine dayanarak yanlış bilgilendirilmiş Papa’ya yönelik esas kitaplar lehine papa kararları aleyhinde *Vindicias Catholicas Granatenses* (Lyons, 1706) anonim olarak yayınlanmıştır.⁷⁶ 17.yüzyılın başlarında anadili Arapça olan ve İslam’a aşinalığı olan Cizvit Morisco, Ignacio de las Casas Kur’an’a ve daha önce bahsedilen Escala de Mahoma, Mi’rağ gibi Moriscoların içinde devam eden başka geleneklere dayanan İslami düşüncüyü kaynak kitaplarında fark ederek hileyi ve yanılgıyı ortaya çıkarmıştır.

Kitapları, 1.yüzyıldan havarisel (apostolik) kökenli belgeler olarak kabul eden teologlar arasında İsa Topluluğu’ndan yirmi tane vardır ve bunlar bilinen en iyilerin arasındaydı. Teologlar, kitaplarda Aziz Yakup’un İspanya’ya gelişi, Meryem’in göğe yükselişi geleneği, bakire olarak hamile kalışı doktrini ve en eski üçleme formüllerinden birisi hakkında açık deliller bulmuşlar. Ancak “Allah’tan başka ilah yoktur ve İsa Ruhullah’tır” formülü, Casas’ın da işaret ettiği gibi İslam’ı ydi.⁷⁷

Sonuç

Bu inceleme meselenin durumunu belli bir yere oturtmakla yetinmektedir. Özet olarak diyebiliriz ki:

- 1- İspanya’da bu üç kültürün yaklaşık bin yıl bir arada var olması, tarihine ve karakterine mutlaka etki etmeli ve iz bırakmalıydı.
- 2- Bu temel unsurlardan birisi Endülüs Müslüman maneviyatı özellikle sufilik ve Şazeli’liktir.
- 3- Bu maneviyat 16.yüzyılın Hristiyan maneviyat yazarlarına büyük benzerlik gösteren bir lügat ve semboloji ile ifade edilmektedir.
- 4- Bu özellikle Karmel reformunun iki büyük şahsında görülmektedir; AzizeTeresa ve Kross’lu Aziz John.
- 5- Yine de geçiş yolu şu ana kadar takip edilmemiştir:

⁷⁶ Yazar Granada Kraliyet Elçiliğinde hâkim Diego de la Serna’dır. İrlandalı’lı Cizvit Tomez de Leon tarafından kendine yardım edildi. Bu adam Granada Cizvit Koleji’nde Teoloji profesörüdür. “En Leon de Francia”nın yayım yeri hayali gibidir. Mesela üzerindeki resimlendirmeler: C. Alonso, los apocrifos kaynak kitapların İspanyolca tecrübeleridir.

⁷⁷ “Informacion de las laminas, libros y lo demas hallado en la ciudad de Granada y cedella, el Ano de 1588, dada a nuestra SSmo...”

- a) Varsayılan, Hristiyanlığın İslam mistisizmi üzerindeki etkisi ve İslam'ın Hristiyan mistisizmi üzerindeki etkisine dayanan "kültürel iade" teorisi bütün araştırmacıları tatmin etmemektedir.
- b) Azize Teresa ve Aziz John'un dili ve sembolü ile Endülüs mistikleri arasındaki yakın benzerlikler göz önünde bulundurulursa bazı sufizm unsurlarından etkilenen Franciscan – Lulian okulu gibi Hristiyan ortaçağ maneviyatı okulları aracılığıyla dolaylı aktarım tezi tatmin edici olmaktan uzaktır.
- c) Diğer tarafta sufî öğretilerin ve uygulamaların Morisco toplumundaki korunması hipotezinin hala ispatı gerekir.

6- "Eksik bağlantı"yı bulmuş olmamıza rağmen paralellikler ve benzerliklerin varlığını fark etmekle yetinmeliyiz. Bu paralellikler ve benzerliklerin başka bir hipoteze göre özerk bir kökeni olabilir. Bu doğrudan etkili değil, yüzyıllar boyu İslam kültürünün etkilediği mevcut bir tarihi bağlamdaki benzer manevi tecrübelerdir.

- a) Yaşamsal çerçevede yaşanan bu tecrübeler aynı veya benzer olsun bir dil ve sembolizmde ifade edilirdi. Bu dil ve sembolizm belirgin paralellik içeren kutsal kitaplarında bir parçası olduğu çok unsurlu çevreden alınırdı. Yeni tecrübeleri en azından estetik yönünden paylaşmak ve onları çok benzer bir imgesel ve sembolik dille ifade etmek için Müslüman mistiklerin yaşadığı aynı Endülüs bölgelerinde yaşamış olmak yeterlidir.
- b) Son olarak çok derin mistik dinî tecrübe bakımından şunu itiraf etmeye cüret edebiliriz ki, dince ortak olan ve bize yakın olan bir aşkın Tanrı'ya imana dayandıkları için O kendisini samimi bir kalple arayan lütuflarla bulacaktır.